

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

Olga Věra Cieslarová

Když zlost tančí -

Basilejská Fasnacht a Sametové posvícení v Praze

ÚVOD

V disertační práci navazuji na diplomovou práci o Basilejské Fasnacht, jež v roce 2013 vyšla knižně jako *Fasnacht - v Basileji karneval?* Věnuji se vývoji masky, proudu vnitřní revolty v karnevalovém dění a snažím se odpovědět si na otázku, co činí Fasnacht i dnes živou.

Během celého doktorského studia jsem se věnovala přenesení Basilejské Fasnacht do Prahy, šest let se podílím na organizaci tzv. Sametového posvícení. V závěru práce se pokusím o srovnání principů, které jsme pro pražský karneval převzali, a zhodnocení toho, jak se v novém prostředí uchytily. Přílohou práce je fotografický průvodce *Katalog 5 let Sametového posvícení* a dokumentární film Violy Ježkové *A pod maskou tma*.

CHVÁLA ZLOSTI

Podstatným tématem jak v basilejském, tak pražském kontextu je pro mě téma transformace zlosti (nespokojenost s poměry) pomocí uměleckých prvků do kreativního aktu. Společná tvorba a přetavení zlosti do kreativity vede k aktivnímu přístupu (i v oblastech, které člověk nemůže přímo ovlivnit), k emočnímu uvolnění, navázání důležitých sociálních vazeb, sdílené radosti a ke katarzi jak pro účastníky, tak pro město. Na Basilejské Fasnacht i na Sametovém posvícení je možné tento proces sledovat. Schopnost vyjadřovat se takto k palčivým společenským otázkám, přetavovat frustraci v radostnou aktivitu spolu s vědomím, že každý jednotlivý člověk se takto může na chodu celku podílet, jsou podstatnou podporou demokracie a zdravého fungování společnosti. Předtím, než se zaměřím na Fasnacht (rozšíření témat z mé diplomové práce) a Sametové mu posvícení (přesazení basilejského modelu do pražského prostředí), předestřu téma energetizujícího potenciálu zlosti.

NA BŘEHU RÝNA

V diplomové práci jsem představovala strukturu Fasnacht, tedy Organizovanou Fasnacht. Tu Basilejci prezentují jako v podstatě neměnný svátek posledních sto padesáti let. Takový přístup vyjadřuje nedávné zapsání Basilejské Fasnacht jako nehmotného kulturního dědictví UNESCO. Ve třech úvahách však popíši právě proměny Fasnacht ve druhé polovině dvacátého století. Navenek je sice Fasnacht pevně strukturovaný svátek s množstvím neměnných pravidel, při hlubší analýze se však ukazuje, že její životaschopnost vychází ze schopnosti vnitřní proměny a dynamiky. Na mnohých svátcích současnosti je vidět tendence ke zploštění, stávají se hrou pro turisty a materiálem pro založení muzea. Vývoj posledního půl století Fasnacht ukazuje naopak kvalitativní rozšíření a vytvoření hlubších rovin prožitku účastníků, který je motivuje k obrovské investici energie jak během celého roku při přípravách, tak během samotného svátku. V úvodu kapitoly shrnuji podobu Organizované Fasnacht, abych mohla navázat Divokou Fasnacht. Představím též koncept spontánní a normativní *communitas* Victora Turnera, na jehož základě je možné lépe pochopit nuance fasnachtového prožitku.

DIVOKÁ FASNACHT

V této kapitole představím Fasnacht jako rituál výjimky, který na vymezenou dobu vytvoří prostor pro artikulaci odporu (problematická témata společnosti) a nastaví karnevalové zrcadlo každodennosti. Pravidla Fasnacht, sociální síť karnevalových bratrstev, vizuální ztvárnění aktuálních kauz, nošení masek a kostýmů - to vše vytváří paralelní dočasnou strukturu, jež se k té každodenní vztahuje a satiricky jí odpovídá. Tento svátek se díky dlouhému trvání i oblibě ustálil v institucionalizovanou karnevalovost, jež má (jako každá instituce) tendenci ke zkostnatění. Objevem posledních let je pro mě proto další rovina, jakýsi karneval v karnevalu. Uvnitř "institucionalizované karnevalovosti" je možné sledovat revoltující tendence, které nastavují zrcadlo podstatě karnevalovosti samé, jemně překračují její hranice, a polemizují s ní. Díky tomu vnášejí reflektující prvek, mnohé kreativní impulzy, stejně jako důraz na osobní prožitek a vlastní angažovanost.

Revoltující proud má pro Fasnacht možná podobně obrodnou roli, jakou má Fasnacht pro basilejskou společnost. Domnívám se, že v této vnitřní dynamice tkví jedna z odpovědí na otázku, jak je možné, že je Fasnacht stále živým rituálem. A ukazuje, jak důležitou roli hraje revolta pro živost jakéhokoli systému.

LARVA

Od třicátých let dvacátého století dochází k proměně masky. Původní masky velikosti lidské tváře se postupně zvětšují, čímž vzniká vnitřní prostor pod maskou. Ten vede k jisté formě distance uvnitř masky a potažmo k meditativnímu rozměru chůze v masce, který souvisí s ponorem do vlastního vnitřního prostoru. Posun ve velikosti masky vychází z praktické proměny ve výrobě, nicméně jeho dopad je zásadní pro celkový prožitek. Věnuji se opakovanému sundávání a nandávání masky, které vede k oscilaci mezi bytím sám se sebou během chůze v hudbě a pod maskou a bytím s ostatními v pauzách bez masky. Tuto oscilaci dávám do souvislosti s brechtovským zcizovacím efektem, jež má také reflektující funkci a navíc dobře koreluje s pojmem estetické distance u J. Scheffa z úvodu práce.

Domnívám se, že proces zvětšování masky postupně vedl k vytvoření jakéhosi meditačního transu, ve kterém se město na tři dny v roce ocitá a jež je zdrojem jejich celoživostní vášně.

FASNACHT ARCHAICKÁ

Vycházím z teorie basilejského antropologa Karla Meuliho, který se ve třicátých letech snažil (ve stylu kabinetní antropologie) najít jakousi původní podobu karnevalových rituálů, ze které všechny její současné odnože vycházejí. Domníval se, že kdysi dávno existoval rituál pravidelného návratu předků na zem, kteří v podobě masek přicházejí obhlížet stav společnosti a kritizovat její prohřešky. Když jsou uspokojeni, s požehnáním odcházejí zpět do záhrobí, aby se za rok opět vrátili. Meuli se snažil najít archaickou podobu karnevalových rituálů a přitom spíše vytušil směr vývoje. Jako by Fasnacht do jeho teorie měla teprve vrůst. V této kapitole se snažím předeštit, že Meuliho obraz periodického návratu

předků, kteří kritizují a přinášejí požehnání, dnešní podobě Fasnacht obrazně odpovídá.

KDE SE VZALO ...

V této kapitole ukáží roli imigrantů pro proměny podoby Fasnacht, jež se odehrály na konci 19. století. Role imigrantů bývá opomíjená a naopak Fasnacht je prezentována jako ryze basilejská záležitost. Historický exkurz ale přináší zcela opačné poznání, jež by mohlo inspirovat k většímu zapojení imigrantů dnes.

HRA NA VÁLKU

V této úvaze předestřu Fasnacht a Sametové posvícení jako boj přesazený do neutilitární roviny satiry. V obou případech sleduji jakousi meta-rovinu boje, která se odehrává ve formě satirického ztvárnění problematických společenských témat ve formátu rituálního procesí. Tento boj probíhá neutilitárně (cílem není dosažení změny, ale obrazné vyjádření témat) a je protikladem k politickému boji, do kterého spadá i modus demonstrace. Použiji obraz filmu *Kdyby tisíc klarinetů*, kdy se vojákům změní zbraně v hudební nástroje a oni místo válčení začnou společně hrát. V Basileji se stalo něco podobného. Původní procesí, jež měla v ještě v 19. století demonstrovat obranyschopnost města, získala díky maskám a stále větší oblibě muzicírování novou dimenzi. Demonstrace síly probíhá na rovině hudby, agrese je transformována obrazností. Jednotlivé šiky procházejí bojištěm - centrem Fasnacht po dobu trvání bitvy (72 hodin), včetně vrcholu boje nad čtvrtčním ránem, kdy hrají s největší razancí. Síla vojenských skupin spočívá v brisknosti satiry a hudebním umu (preciznosti a síle hraní). Nepřítel ale není za hradbami, nýbrž uvnitř, v nás samých, ve společnosti. Maskované šiky jako by prozkoumávaly město, vyhledávaly potenciální nebezpečí a bojovaly s ním ve formě satiry. Fasnacht je příkladem rituální transformace zlosti, o níž jsem mluvila v první kapitole. Je každoročním společným tancem míru, demonstrací síly skupin, schopných transformovat zlost v aktivitu a nyní i kreativitu a tak přispívat k životaschopnosti demokracie. Podobně jako Fasnacht je i Sametové posvícení komplementem k politickému boji

každodenního života. Tento boj probíhá na přesazené rovině, v humoru a kreativitě. Demonstruje sílu skupin, které přicházejí bojovat s duchy a chimérami současné společnosti.

NA BŘEHU VLTAVY

Na základě zkušenosti s Fasnacht jsem se pokusila spolu s přáteli a kolegy z religionistiky FFUK a DAMU založit v Praze nový rituál, který by některé basilejské principy přesadil do pražského prostředí. Cílem bylo vytvořit akci karnevalové revolty, jež by byla alternativou k běžným demonstracím a pro vyjádření společenských konfliktů využívala uměleckých prostředků. Ač jsem se v předchozí kapitole věnovala spíše intimnímu rozměru Fasnacht a antistruktuře (Wilde Fasnacht), pro Sametové posvícení jsme se inspirovali prvky organizované Fasnacht, tedy principy a pravidly tradiční struktury. Vycházela jsem z poznání Fasnacht během přípravy své diplomové práce, která se věnovala především struktuře. Objev Wilde Fasnacht přišel až po několika letech. V této kapitole se pokusím o popis ideje tohoto projektu, zasazení do kontextu autorských happeningů a poté reflexi dosavadních pěti ročníků Sametového posvícení. Ukáži i vývoj u nás, který se nakonec nese v podobném duchu jako v Basileji, totiž od prezentace navenek ke zvýraznění vnitřního prožitku.

Navazuji na knihy *Satira. Maska. Happening a Happening: Mezi záměrem a hrou* a ukazuji podhoubí vzniku Sametového posvícení, jímž byly různé autorské happeningy. Vracím se do roku 2012, kdy jsme založili iniciativu FÓR_UM, cizelovali ideu Sametového posvícení a vybírali některé principy Basilejské Fasnacht, které jsme užili v pražském prostředí. Vedle praktických podnětů, jak takový rituál tvořit, bylo zásadní „mít Basilej v zádech,“ tedy opakovaně sledovat a prožívat, jak takový rituál (ač v jiném prostředí) vypadá a funguje.

Krátce před prvním pobytem v Basileji jsem byla spolupořadatelkou velkého protestu, tzv. Listopadové výzvy, jež vedla k demonstraci a obsazení magistrátu. V této kapitole analyzuji přechod z modu vážného protestu (demonstrace Listopadové výzvy) k satirickému protestu, jímž se stalo Svatořečení Václava Klause, které jsem pořádala až po návratu z

Basileje a zapojila do něj už i poučení a některé prvky z Fasnacht. Happening Svatořečení Václava Klause zároveň již vykračoval z happeningové tradice občanských iniciativ, protože neměl utilitární rozměr, nepořádalo ho žádné aktivní občanské sdružení, cílící na konkrétní změnu. Odehrával se ve veřejném prostoru, měl formu procesí městem a rozhořčení nad danými poměry transformoval do pohybujícího se satirického obrazu. Stal se proto odrazovým můstkem pro ideu a principy Sametového posvícení.

Z BASILEJE DO PRAHY

V závěrečné kapitole se pokouším reflektovat posledních pět let Sametového posvícení ve vztahu k Fasnacht. Ač jsou na první pohled oba kontexty i obě akce velmi rozdílné, pražský rituál vychází z basilejského a proto si myslím, že jejich srovnání povede k lepšímu porozumění jak rozdílnostem, tak styčným bodům. Vycházím z kategorií, které pro pozorování a popis rituálů navrhuje Ronald L. Grimes v knize *Begunnings in Ritual Studies*. U popisu Sametového posvícení zmiňuji v rámci nastolených kategorií postupný vývoj během pěti ročníků akce.

V diplomové práci jsem se zamýšlela nad zvláštní karnevalovostí Basilejské Fasnacht. Na základě inspirace karnevalovými kategoriemi u Edvara Muira a Natalie Zemon Davis zde představím Sametové posvícení jako novodobou, kultivovanou formu středověkého Šarivari. Šarivari byl lidový průvod, jež pomocí masek, hluku, satirických pokřiků kritizoval společenské prohřešky (nejvíce v oblasti nevěry a nevhodných sňatků). Sametové posvícení je takovou kritikou společenských mravů, ovšem díky basilejskému vzoru v kultivované podobě. Kultivovanost mu dodává proces zrání a tříbení tématu, autorský přístup a užití uměleckých prvků, stejně jako propojování různých společenských skupin, jež spolu v tvorbě komunikují.

– Příloha: Katalog 5 let Sametového posvícení

Obrazová příloha s doprovodnými texty o Sametovém posvícení. Představuje jednotlivé skupiny, které se během pěti let zapojily a jejich témata, včetně popisu vznikání a vývoje Sametového posvícení. Katalog

také představuje trojí účast pražského týmu (s Kutálkou, výtvarníky a dalšími účastníky posvícení) na Basilejské Fasnacht a témata, která jsme tam „přehrávali“ (*uuspiile*).

–Příloha: dokumentární film „A POD MASKOU TMA“

Přes tři roky jsme společně s dokumentaristkou Violou Ježkovou natáčely rozhovory s účastníky Basilejské Fasnacht a pražského Sametového posvícení, oba svátky, dlouhé pražské přípravy, reflexe a evaulace. Vznikl devadesátiminutový film *A pod maskou tma*. Vedle vizuálního a mluveného popisu obou kontextů nabízí i rovinu, jež vzniká jejich prolínáním.

